

Danuta Bieńkowska*
Elżbieta Umińska-Tytoń**

Rozważania wokół leksemu *biblizm*

W różnego rodzaju opracowaniach filologicznych – monografiach, artykułach, słownikach – mających związek z tekstem i polszczyzną biblijną, często obecny jest wyraz *biblizm*, funkcjonujący w nie zawsze do końca sprecyzowanym znaczeniu, co niekiedy może prowadzić do rozdzwiewku między „mechanicznie” przyjętą jego definicją a zastosowaną procedurą i perspektywą badawczą.

Analiza zarówno podanych *expressis verbis* definicji, jak i kontekstów użycia wyrazu *biblizm* znajdujących się w wybranych wypowiedziach filologiczno-językoznawczych¹, zmierza do wskazania tych elementów jego znaczenia, które mogą być przyczyną, iż jednostki językowe, które zaliczane są do grupy biblizmów nie tworzą zamkniętego zbioru, a ocena ich wartości stylistyczno-funkcjonalnej ma charakter ambiwalentny.

Krótko o historii i znaczeniu wyrazu *biblizm*

Leksem *biblizm* ukształtowany jest analogicznie do dużej grupy terminów powszechnie obecnych w opracowaniach językoznawczych, takich jak: *archaizm*, *cerkiewizm*, *ekspresywizm*, *frazeologizm*, *galicyzm*, *hebraizm*, *neologizm*, *neosemantyzm*, *regionalizm*, *okcydentalizm*, *rusycyzm* itd. Wyraz pojawił się w polszczyźnie prawdopodobnie w drugiej połowie XX wieku. Jedno z pierwszych poświadczeń znajduje się w artykule Jadwigi Puzyniny z 1955 roku. *Ze słownictwa Psalterza Dawidowa przekładania Jana Kochanowskiego* (Puzynina 1955: 212), choć przeprowadzona dokładniej i głębiej kwerenda być może wskazałaby jeszcze wcześniejsze użycia.

---

* d.bienkowska.ul@gmail.com, prof. zw. dr hab., Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi, Wydział Humanistyczny, Filologia polska, Zakład Historii Języka Polskiego, ul. Sterlinga 26, 90-212 Łódź.

** e.tytoniowa@wp.pl, prof. zw. dr hab., Uniwersytet Łódzki, Wydział Filologiczny, Instytut Filologii Polskiej, Katedra Historii Języka Polskiego, ul. Pomorska 171/173, 90-236 Łódź.

¹ Wykaz ekskserpowanych opracowań oraz znajdujących się w nich definicji *bibliizmu* znajduje się na końcu artykułu.

Mimo iż obecny w naukowych wypowiedziach od przeszło sześćdziesięciu już lat, *biblizm* nadal niezwykle rzadko odnotowywany jest w współczesnych ogólnych słownikach języka polskiego, zajmując miejsce w „poczekalni leksykograficznej” (Koziara 2009: 21). Jak dotąd rejestruje go chyba jedynie *Słownik współczesnego języka polskiego* pod redakcją Bogusława Dunaja.

W opracowaniach językoznawczych do biblizmów zaliczane są, mające związek z treścią (m.in. osobami, miejscami, zdarzeniami, motywami, obrazami) i formą wypowiedzi (stylistyką), jednostki językowe o różnej postaci formalnej; najczęściej odnosi się je do wyrazów (*bibilizmy leksykalne*), grup wyrazowych (*bibilizmy frazeologiczne*) o postaci wyrażenia, formuł, przysłów, sentencji, aforyzmów, rzadziej natomiast do konstrukcji składniowych (*bibilizmy składniowe*) czy też form gramatycznych.

Stałą wartością definicyjną analizowanego leksemu jest jego **związek** z *Biblią*², co w sposób oczywisty i jednoznaczny zdradza i potwierdza obecność w jego strukturze słowotwórczej członu (tematu podstawowego) *bibl-*. Jednakże ów związek może być różnie rozumiany. Już podwójna motywacja słowotwórcza wyrazu, który można wywodzić zarówno od rzeczownika *Biblia*, jak i przymiotnika *biblijny*, wskazuje iż biblizmami mogą być jednostki językowe zarówno `obecne w *Biblii*', `pochodzące, wywodzące się z *Biblii*', jak i `mające charakter biblijny, charakteryzujące *Biblię*'.

Możemy zatem, jak się wydaje, mówić o kilku wariantach semantycznych analizowanego wyrazu, co ściśle wiąże się z przypisywanymi mu **zakresami funkcjonowania**.

Bibilizmy z perspektywy (przekładu) tekstu Pisma Świętego

W części opracowań filologicznych konteksty użycia leksemu *bibilizm* wskazują na znaczenie `to, co jest **obecne** (występuje, zawiera się) w *Piśmie Świętym*', ograniczające funkcjonowanie biblizmów do tekstu. Wszystkie badania dotyczące biblizmów czynione są w **(kon)tekście** *Pisma Świętego* i służą jego szerokiemu, wieloaspektowemu poznaniu.

Taka perspektywa badawcza może oznaczać, iż zbiór biblizmów będzie niezwykle szeroki, gdyż status ten uzyskują wszystkie elementy języka (ale także struktury i treści) tekstu biblijnego już z racji samej obecności w nim.

Z takim rozumieniem analizowanego wyrazu, wyznaczającym przedmiot badań i ekscerpcję materiału, spotkać się możemy przede wszystkim w pracach zawierających całościowe omówienie różnych poziomów języka konkretnych (poszczególnych) przekładów tekstu, często przeprowadzonych z użyciem metody statystycznej. Przykładem takiego podejścia są między innymi monografie i słowniki, np.: *Sola Scriptura. Leksyka Nowego Testamentu Biblii gdańskiej (1632) na tle porównawczym. Ujęcie kwantytatywno-dystrybucyjne* (Lisowski 2010); *Słownik polsko-łaciński do średniowiecznych psalterzy polskich. Wyrazy autosemantyczne* (Kamińska, Cybulski, Kowalska 2000).

---

² Używając określenia *Biblia*, mamy na uwadze tekst *Pisma Świętego*, który jest realizowany w różnych postaciach przekładowych.

Bibilizmy w aspekcie stylistycznym

W ujęciu stylistycznym obok komponentu 'to, co **obecne** jest w tekście' wyróżnia się element 'to, co **charakteryzuje** tekst przekładu *Pisma Świętego*'. Tym samym zbiór biblizmów tworzą elementy tekstowe – najczęściej w opracowaniach brane są pod uwagę wyrazy, związki wyrazowe i ich znaczenia – o zasięgu występowania ograniczonym **wyłącznie** do przekładów *Pisma Świętego*, tym samym pełniących funkcję dystynktywną. W części opracowań językoznawczych tak rozumiane biblizmy określane bywają jako *osobliwości³ biblijne* bądź też *terminy biblijne⁴*.

Do biblizmów, stanowiących *differentia specifica* tekstu biblijnego zalicza się w pierwszej kolejności jednostki językowe (zwłaszcza leksykalne), będące eksponentami biblijności (cech stylu biblijnego) tekstu, uwarunkowanych względami semantycznymi, doktrynalnymi czy też aksjologicznymi.

Zalicza się do nich przede wszystkim:

- a) nazwy odnoszące się do obcych (nieznanych) desygnatów, składających się „na przedstawioną w *Biblii* rzeczywistość, umieszczoną w konkretnym czasie i przestrzeni, tj. ludzie, ich życie prywatne, społeczne, religijne, ich kultura materialna i duchowa oraz otaczająca ich przyroda, czyli tzw. starożytności biblijne” (Kwilecka 2003: 96); w grupie tej znajdują się m.in. nazwy flory i fauny, miesiące, skał, minerałów i kamieni szlachetnych, wiatru, miar, miesięcy, monet, architektury i budownictwa, instrumentów muzycznych, naczyń, kultury żydowskiej;
- b) nazwy własne (imiona staro- i nowotestamentowe, toponimy);
- c) słownictwo dotyczące treści religijnych – religii żydowskiej i chrześcijańskiej (terminologia religijna);
- d) wyrażenia „ważne dla zrozumienia tekstu w jego uwarunkowaniu historycznym, nie nacechowane konfesyjnie” (Sobczykowa 2001: 67).

Od strony formalnej biblizmy leksykalne odnoszące się do obcych realiów mają dwojaki charakter:

- a) leksykalny, polegający głównie na wykorzystaniu leksemów, które poświadczane są tylko w przekładach *Biblii*; określane bywają także jako „rzeczowniki osobliwe całkowicie” (Migdał 2006: 150); są to głównie wyrazy zapożyczone, o etymologii hebrajskiej lub greckiej;
- b) znaczeniowy, polegający na wykorzystaniu w tekście biblijnym funkcjonujących w języku ogólnym jednostek w innym, zmienionym (najczęściej przenośnym) znaczeniu.

³ Por. „Chcę jeszcze raz podkreślić, że **osobliwość leksemu** rozumiem jako jego wyjątkowość, ograniczenie występowania wyłącznie do tekstów biblijnych” (Migdał 2006: 151, przypis 8).

⁴ Określenie *termin biblijny* obecne jest w pracy Joanny Sobczykowej. Autorka pisze: „[...] nazwy pojęć biblijnych tzn. wyrażenia biblijne o pewnym znamienym dla autorów biblijnych znaczeniu i kształcie językowym, określam jako *terminy biblijne*, zgodnie z nomenklaturą biblistyczną. [...] decyduję się na określenie *termin biblijny* w znaczeniu 'specjalna jednostka leksykalna właściwa Biblii'” (Sobczykowa 2001: 66).

O ile biblizmy o charakterze terminologicznym (to jest ściśle związane z pojęciami właściwymi dla tekstu *Pisma Świętego*) tworzą zbiór leksykalno-frazeologiczny stosunkowo ograniczony, o tyle zasób biblizmów odnoszących się do wymiaru estetyczno-artystycznego tekstu może sprawiać nie lada kłopot. O wyborze zastosowanych w przekładzie *Pisma Świętego* leksemów nie decyduje znajomość realiów, lecz ranga tekstu.

Biblia jest przecież nie tylko tekstem religijnym, któremu przysługiwał styl wysoki, jest dziełem kanonicznym, w którym wymagana jest polszczyzna odmienna, dystansująca się od żywego, potocznego języka. Z tej przyczyny w Biblii – inaczej niż w polszczyźnie potocznej – nazywane są znane odbiorcy (czyli przede wszystkim tłumaczowi) desygnaty (Migdał 2006: 152).

Ten rodzaj słownictwa określa się w pracach językoznawczych najczęściej jako *bibilizmy stylistyczne* bądź też jako *bibilizmy-synonimy* (Kozaryn 1995).

Cechą stylistyczną najczęściej przypisywaną przekładom *Pisma Świętego* jest hieratyczność (Stachowiak 1985: 493). Wykładnikami hieratyczności są na ogół jednostki językowe obciążone chronologicznie oraz te, których zakres występowania związany jest z tekstami literackimi (nie służącymi codziennej komunikacji). Metodą badawczą, pozwalającą wskazać, którym z obecnych w konkretnej (jednej) bądź też w wielu translacjach *Pisma Świętego* jednostek językowych nadać możemy status biblizmu stylistycznego jest ich konfrontacja z innymi, pozabiblijnymi tekstami (czy też szerzej – ze stanem polszczyzny), **pochodzącymi z tego samego okresu**. W przypadku poszukiwania biblijnych osobliwości leksykalno-frazeologicznych weryfikacja odbywa się w oparciu o źródła leksykograficzne, odnotowujące bogaty zasób słownictwa ogólnego z okresu, w którym translacje powstały.

Zatem o zaliczeniu takich wyrazów, jak np.: *acz, bojaźń, buktak, cudzołożyć, czynić, ćma, dobytek, dział, godzien, gorczyca, kajać się, karmia, kłam, kołatać, lubować, miłować, niewiasta, oblicze, pełen, piecza, pokłonić się, rzecz, sługa, szata, ubogi, weselić się* itd. do biblizmów stylistycznych zadecyduje wartość stylowa przypisywana im na konkretnym etapie rozwoju polszczyzny. O ile ich nacechowanie archaiczno-biblijne nie budzi wątpliwości z perspektywy współczesnej polszczyzny, o tyle przypisywanie im takiej samej wartości w odniesieniu do przeszłości języka polskiego jest o wiele trudniejsze i niejednoznaczne z powodu zmiany statusu stylistycznego w dziejach polszczyzny.

Analizy przekładów ksiąg biblijnych pod kątem osobliwości leksykalnych i semantycznych⁵ były najczęściej elementem charakterystyki językowo-stylistycznej konkretnych przekładów ksiąg *Pisma Świętego*, między innymi ks. Jakuba Wujka, *Biblii Leopoldy*, *Biblii brzeskiej*, *Biblii gdańskiej* (Lisowski, Migdał 2002). Miały również posłużyć do całościowego opisu słownictwa biblijnego jako odrębnej warstwy leksykalnej (Kozaryn 1995: 148).

⁵ Najwięcej w dotychczasowych badaniach poświęcono uwagi osobliwościom leksykalnym (Kozaryn 1995; Lisowski, Migdał 2001), aczkolwiek mogą one odnosić się także do innych poziomów języka tekstu.

Biblizmy funkcjonujące poza (kon)tekstem *Pisma Świętego*

W zdecydowanej większości opracowań elementem definicyjnym *bibliizmu* jest jego 'funkcjonowanie poza kontekstem *Pisma Świętego*' (Bajerowa 1988; Chlebda 1999; Godyń 1995; 1999).

Mające swoje korzenie w tekście biblijnym jednostki językowe (o różnej postaci formalnej) i treściowe przechodzą do pozabiblijnych i pozareligijnych sfer używania, służąc – jak pisze Jan Godyń – nazywaniu innego rodzaju „postaw ludzkich i stosunków między ludźmi, stosunków społecznych, a nawet politycznych, wartości etycznych i moralnych, prawd życiowych i ogólnych, a wreszcie całego bogactwa różnorodnych zdarzeń i sytuacji międzyludzkich” (Godyń 1995: 7-8) niż te, które opisywane są w tekście źródłowym, czyli *Biblii*. W procesie upowszechniania się i przechodzenia do języka ogólnego terminy biblijne podlegają różnego rodzaju zmianom⁶, głównie mającym charakter:

- a) przeobrażeń znaczeniowych – następuje przejście od znaczenia tekstowego do przenośnego, np. *faryzeusz* 'obludnik', *Łazarz* 'człowiek chory, cierpiący', *Judasz* 'zdrajca, a także okienko w drzwiach (ale wtedy: *judasz*)', *gehenna* 'tragiczne przeżycia', *wieści hiobowe* 'wieści złe', *trąba jerychońska* (przezwisko), *jeremiady* 'narzekania', *groby pobielane* 'obludnicy' (Bajerowa 1988: 23);
- b) przeobrażeń formalnych (np. zmiana składu leksykalnego we frazeologizmach);
- c) zmiany wartości stylistycznej (utrata sakralności);
- d) częściowego lub całkowitego zatarcia w świadomości współczesnych użytkowników języka ogólnego ich związku ze źródłem, czyli biblijnego pochodzenia⁷.

Zmianę statusu biblizmów z jednostki nacechowanej stylistycznie (to jest obecnej w *Piśmie Świętym*) na jednostkę nienacechowaną (neutralną) odzwierciedlają między innymi ogólne słowniki, odnotowujące tylko te biblijne leksemy i frazemy, które mają znaczenia przenośne – informacje wskazujące na ich związek ze źródłem, tak w aspekcie treści, jak i genezy podawane są w nich bardzo wybiórczo i niekonsekwentnie⁸, na przykład:

⁶ Por. „W efekcie tego procesu [stylizacji literackiej bądź językowej – D.B., E.U.T.] polszczyzna (tak literacka, jak i potoczna) została na trwałe wzbogacona o liczne biblizmy leksykalne, składniowe, frazeologiczne, tropy stylistyczne i motywy, które podlegają wielorakim przekształceniom formalnym i semantycznym, nierzadko gubiąc swój prymarny (biblijny) kształt i znaczenie” (Koziała 2009: 28).

⁷ O badaniach dotyczących między innymi stopnia znajomości, świadomości genezy, rozumienia znaczenia dosłownego i przenośnego, dostrzegania elementu sakralności biblizmów wśród użytkowników współczesnej polszczyzny zob. Godyń 1999: 48-49; Bajerowa 1988: 23-25.

⁸ Zjawisko to obecne jest także w leksykografii rosyjskiej, która, jak pisze Wojciech Chlebda, części frazemów biblijnych nie notuje w ogóle, pozostałej części zaś przypisuje przede wszystkim znaczenia przenośne (Chlebda 1992: 179). Na temat stanu „opisu biblizmów polskich w podstawowych opracowaniach leksykograficznych ostatnich stu lat” zob. Chlebda 1999.

- a) **cham** – *Słownik języka polskiego* pod redakcją M. Szymczaka (dalej: SJPSz): brak odniesienia do postaci biblijnej, podanie tylko znaczenia przenośnego; *Uniwersalny słownik języka polskiego* pod redakcją S. Dubisza (dalej: USJP): ‘Cham, postać biblijna, drugi syn Noego, przeklęty przez ojca za niewłaściwe zachowanie się wobec niego’;
- b) **judasz** – SJPSz: brak odniesienia do postaci biblijnej, w związku z czym podane frazeologizmy: *judaszowskie srebrniki*, *judaszowska zdrada* nie pokazują genezy; USJP: ‘Judasz, jeden z dwunastu apostołów, który według Nowego Testamentu zdradził Chrystusa za 30 srebrników’;
- c) **syn marnotrawny** – SJPSz: ‘wyrażenie wzięte z opowieści biblijnej; człowiek, który zawinił i opamiętał się; nawrócony grzesznik’; USJP: brak odniesienia do postaci biblijnej, podane tylko znaczenie przenośne ‘ktoś, kto zawinił lub zablądził, ale w końcu się opamiętał’;
- d) **łazarz** – SJPSz: ‘człowiek osłabiony, wycieńczony przez chorobę; nędzarz, biedak’ (od imienia postaci biblijnej); USJP: ‘imię człowieka, którego według Ewangelii wskrzesił Chrystus’;
- e) **niewierny Tomasz** – SJPSz: brak odniesienia do postaci biblijnej, podane znaczenie przenośne ‘o osobie nieufnej, sceptycznie nastawionej, chcącej wszystko sprawdzić’; USJP: ‘jeden z dwunastu apostołów, który w Ewangelii według św. Jana wątpił w zmartwychwstanie Chrystusa’, wyrażenie *niewierny Tomasz* opatrzone zostało kwalifikatorem *frazeologizm książkowy*.

Możemy zatem powiedzieć, iż na skutek używania w izolacji, czyli poza (kon)tekstem *Pisma Świętego* i procesu leksykalizacji (Godyń 1999) biblizmy tekstowe tracą swą „biblijność”, stają się częścią ogólnego zasobu leksykalnego polszczyzny i zaczynają być traktowane jak każda inna jednostka językowa, czyli *de facto* – **przestają być biblizmami**. Ich więc ze źródłem ma już tylko historyczny charakter. Ten rodzaj biblizmów, funkcjonujących we współczesnych wypowiedziach oraz polszczyźnie ogólnej bez ich identyfikacji semantycznej, stylistycznej, a nawet genologicznej ze źródłem można by – inspirując się rozważaniami Wojciecha Chlebdy⁹ – określić jako *bibilizmy historyczne* (pozorne?).

Inny jest natomiast status biblizmów występujących w tych współczesnych wypowiedziach niereligijnych, w których następuje aktywacja ich **pierwotnych** wartości znaczeniowo-stylistycznych. Przywołane w nowym tekście pod postacią treści, sensów, motywów, obrazów czy wyrażeń biblijne prototypy „podlegają złożonej obróbce myślowej, a następnie formalno-znaczeniowej: są one rozkładane na swe znaczące części składowe, a następnie składane ponownie – często

⁹ „[...] nie wszystkie frazemy **pochożenia** biblijnego są we współczesnych wypowiedziach biblijne **realnie**. Jeśli celem naszych poszukiwań ma być obecność w dzisiejszym komunikowaniu się Rosjan pierwiastka istotnie biblijnego, to frazemy biblijne jedynie genetycznie [...] musimy odsunąć na plan drugi” (Chlebda 1992: 179).

w nowych warunkach kontekstowych, często z plastycznym nagięciem do tych warunków – na nowych zasadach i dla nowych celów” (Chlebda 1992: 182). Taki rodzaj biblizmów, będących efektem **świadomych zabiegów stylizacyjno-intertekstualnych**¹⁰ określić możemy jako *bibilizmy realne*.

Wnioski

Wysoka frekwencja wyrazu *biblizm* w opracowaniach filologicznych – zarówno jako samodzielnej jednostki leksykalnej, jak i części wyrażenia (*bibilizmy językowe*, *bibilizmy leksykalne*, *bibilizmy frazeologiczne*, *bibilizmy składniowe*, *bibilizmy stylistyczne*) – a także abstrakcyjność semantyczna, wynikająca już z obecności w jego strukturze sufiksu *-izm*, wpisującego go do grupy *nomina essendi*¹¹, pozwalają przypisać mu wartość stylistyczną terminu naukowego przede wszystkim językoznawczego (choć nie wyłącznie). Fakt ten pozwala wyjaśnić sygnalizowaną na początku artykułu rozbieżność między wysoką frekwencją wyrazu w wypowiedziach naukowych a nieobecnością (lub jednostkowym tylko poświadczeniem) w wydawnictwach leksykograficznych, które skupiają się głównie na słownictwie potocznym (ogólnym).

Jako termin naukowy *biblizm* powinien posiadać „ustabilizowaną wartość definicyjną”¹². Jednakże, jak można zauważyć choćby odwołując się do podanych w aneksie cytatów, jego znaczenie jest dość chwiejne, zmienne w zależności od kontekstu wypowiedzi. Możemy co najwyżej mówić o najczęściej występujących wartościach definicyjnych, lecz nie, jak się wydaje, o stabilizacji.

W pracach językoznawczych spotkać się możemy z używaniem *bibilizmu* w następujących znaczeniach:

- a) to, co wywodzi się – bezpośrednio lub pośrednio – z przekładów *Biblii* i należy do ogólnego zasobu polszczyzny, zarówno współczesnej, jak i dawnej; ze względu na zmiany, jakie zaszły w tych jednostkach leksykalnych w procesie leksykalizacji (przede wszystkim braku świadomości pochodzenia) określić je możemy jako **bibilizmy formalne**;
- b) to, co wywodzi się – najczęściej bezpośrednio – z tekstu biblijnego, a co w formie cytatu bądź aluzji wykorzystywane jest w tekstach pozabiblijnych (najczęściej literackich) w sposób świadomy (to jest o odczuwalnej więzi ze źródłem) i twórczy; ten rodzaj biblizmów określić możemy jako **bibilizmy realne**;

¹⁰ Liczba opracowań dotyczących wykorzystania prototypów biblijnych w tekstach literackich jest bardzo obszerna. Najpełniejszy wykaz podają: Ostański 2002; Brajerski 1985: 447–450.

¹¹ Na ogół przyjmuje się, że „formacje na *-izm*, jako składniki głównie stylu naukowego i publicystycznego, pojawiają się w środowiskach mających większą świadomość językową niż inne” (Buttler, Kurkowska, Satkiewicz 1982: 274).

¹² „Wiele wskazuje na to, że mający jeszcze do niedawna status neologizmu rzeczownik *bibilizm* z wolna ugruntowuje sobie w języku polskim pozycję terminu o ustabilizowanej wartości definicyjnej, mimo iż nowsze leksykony polszczyzny nadal sytuują go w »poczekalni leksykograficznej«” (Koziaara 2009: 21).

- c) to, co zawiera się w tekście przekładu *Biblii* – nazwijmy je **biblizmami tekstowymi**;
- d) to, co zawiera się w tekście przekładu *Biblii* i ją charakteryzuje, a nie jest używane (bądź też rzadko używane) w polszczyźnie pozabiblijnej w okresie, w którym tekst powstał; określane są jako **biblizmy osobliwe**.

Na nieustabilizowaną wartość definicyjną *bibliizmu* wskazuje także często spotykane w opracowaniach wymienne stosowanie wyrażeń, na przykład: *biblijne słownictwo* – *biblizmy leksykalne*, *biblijna frazeologia* – *biblizmy frazeologiczne*. Używany synonimicznie przymiotnik *biblijny* odnosić się też może do cech (właściwości) przypisywanych czemuś, ale też relacji przynależności (pochodzenia).

Jednocześnie zauważyć możemy, iż często, zwłaszcza w tytułach artykułów, leksem *biblizm* używany jest właśnie ze względu na jego szeroką pojemność semantyczną. Dobitnie fakt ten ilustruje *Bibliografia biblistyki polskiej*. W indeksie tematycznym tej tak bardzo cennej pracy jest hasło *biblizm*, odsyłające do publikacji, które w wykazie, po pierwsze, zamieszczone zostały pod nazwą *frazeologia biblijna* (Ostański 2002, 1: 148-149), a po drugie dotyczą nie tylko frazemów, ale także stylizacji biblijnej czy też osobliwości biblijnych.

W konkluzji możemy stwierdzić, iż na obecnym etapie badań nie jest możliwe (a nawet zasadne) podejmowanie próby nowego definiowania *bibliizmu*. Wskazane jest natomiast – wobec różnorodności podejmowanych działań badawczych w zakresie języka tekstu biblijnego – wymaganie od autorów każdorazowej deklaracji dotyczącej zakresu używanego terminu.

Aneks

Przykłady rozumienia (definiowania) wyrazu *biblizm* w wybranych opracowaniach

Irena Bajerowa

[...] badając dzisiejszy zasięg znajomości tzw. biblizmów, czyli wyrazów i zwrotów zaczerpniętych z *Biblii*, ale używanych czy to w języku literackim, czy potocznym w znaczeniu przenośnym. Np. *faryzeusz* 'obłudnik', *Łazarz* 'człowiek chory, cierpiący', *Judasz* 'zdrajca', a także okienko w drzwiach (ale wtedy: *judasz*), *gehenna* 'tragiczne przeżycia', *wieści hiobowe* 'wieści złe', *trąba jerychońska* (przez wisko, *jeremiady* 'narzekania', *groby pobielane* 'obłudnicy' (Bajerowa 1988: 23).

Tadeusz Brajerski

Biblijne słownictwo i frazeologia, wyrazy i związki frazeologiczne (frazemy) przejęte z *Biblii*; występują one w języku pol.[skim] nie tylko w zastosowaniu do życia rel.[ligijnego], lecz także w sytuacjach nie związanych z nim, co świadczy o sile oddziaływania *Biblii* na stosunki międzyludzkie i o częstych kontaktach z jej tekstem.

Zapóżyczony **wyraz** to najczęściej imiona własne, które przyjęły funkcje nazw pospolitych, oraz utworzone od nich wyrazy pochodne (derywaty); np. imię Cham posłużyło do utworzenia rzeczownika pospolitego *cham* w znaczeniu człowiek niegrzeczny, nieokrzesany, gbur i takich derywatów, jak *chamidło*, *chamuś*, *chamstwo* itd. Zapóżyczony **związek frazeologiczny** występuje jako: 1. **wyrażenia**, czyli połączenia wyrazowe nie mające w swoim składzie form

czasownikowych, np. *jak w raj, niebieski ptaszek, uczony w piśmie* itp.; 2. **zwroty**, czyli połączenia nie ustalonych, wymiennych form czasownikowych z innymi częściami mowy, np. *zaczynać od Adama i Ewy, wołać o pomstę do nieba, rzucić perły między wieprze* itp. [...]; 3. **frazy**, czyli całe zdania lub ich równoważniki w ustalonym, niezmiennym ich składzie (najczęściej przysłowia i wypowiedzenia o charakterze gnomicznym), np. *Kto pod kim dołki kopie, sam w nie wpada, Jakie drzewo, taki owoc, Mąż i żona jedno ciało*; zostały one przejęte z Biblii, najczęściej w przekładzie J. Wujka, w postaci nie zmienionej lub sparafrazowanej; niektóre z nich są tworam oryginalnymi, oparte są jednak na różnych elementach treściowych Biblii (osoby, miejsca, zdarzenia i idee) [...].

Wiele wyrazów i frazemów przeszło z Biblii do pol.[skiego] języka nierel.[igijnego] nie bezpośrednio, lecz poprzez późniejsze teksty rel.[igijne] (modlitwy, przepisy itp.) oraz poprzez nauki świeckie niegdyś ściśle z Biblią związane [...]. Liczne są także wyrazy i frazemy świeckie utworzone w oparciu o nazwy i pojęcia takie, jak *Bóg, Bóg Ojciec, Duch Święty, Mesjasz, Jezus, Maryja, Józef, niebo, piekło, anioł, diabeł, apostoł, święty, żegnać (się), błogosławić* itp. – którym początek dała Biblia (Brajerski 1985: 483–486).

Wojciech Chlebda

[Biblizm] szczególny zbiór jednostek, tworzony przez wywodzącą się z tekstów, motywów i obrazów Pisma Świętego leksykę i frazeologię [...].

Przyjąłem, że przez „biblizm” będę rozumieć jednostkę języka o dającym się ustalić choćby pośrednim pochodzeniu od tekstów biblijnych, która niezależnie od swej postaci formalnej (wyrazy: *judasz, samarytański*, grupy wyrazowe: *umywać ręce, drabina Jakubowa*, zdania: *Wiara góry przenosi, A słowo ciałem się stało*) i statusu semantycznego, jest zakodowana w pamięci językowej danego narodu i odtwarzana w aktach produkcji tekstów danego języka (Chlebda 1999: 145–146).

Krystyna Długosz-Kurczabowa (1994)

Termin biblizm nie jest jeszcze notowany ani w słownikach ogólnych języka polskiego, ani w słownikach specjalistycznych. U jego podstawy znajduje się Biblia, a formant *-izm* (podobnie jak w wyrazach *polonizm, kaszubizm, germanizm, rusycyzm, kresowizm*) wskazuje jednostkę językową (wyraz, połączenie wyrazowe, formę, znaczenie). Najogólniejsza zatem definicja tego terminu jest następująca: biblizmy to jednostki języka przejęte z Biblii i funkcjonujące poza nią [...].

Biblia – w polskich edycjach – miała także wpływ na rozwój polszczyzny. Najdobitniej uwiódził się w postaci zapożyczeń. Zapożyczenia biblijne to wyrazy, połączenia wyrazowe, konstrukcje, które wzbogaciły polszczyznę, zachowując przy tym swoje pierwotne znaczenia i funkcje. Przykładem są tu tzw. zapożyczenia rzeczowe, np. nazwy realiów wschodnich typu *aloes, figa, hyzop, gorczyca, oliwka, palma, soczewica, sykomora, krzew winny, wawrzyn*, w staropolszczyźnie również *resina* (żywica), *stokata* (mirra), *storak* (korzenie); nazwy organizacji, ugrupowań, np. *faryzeusze, saduceusze, zeloci, prozelici, areopag, sanhedryn*; nazwy monet, pieniędzy, np. *as, mamona, denar, drachma, didrachma, talent*, nazwy duchów: *bestie, demony, smoki, lewiatany, antychrysty, molochy, belzebuby*; bogate słownictwo onomastyczne: toponimy i hydronimy: *Betania, Nazaret, Betlejem, Genezaret, Izrael, Babilon, Babel, Jerycho, Jordan* i antroponimy: *Mojżesz, Salomon, Dawid, Ezehiel, Kohelet, Józef, Maryja, Hiob*. Specjalną odmianą zapożyczeń są biblizmy, czyli takie wyrazy, połączenia wyrazowe, znaczenia, które zostały zaczerpnięte z Biblii i przeniesione do języka ogólnego, i które wiodą tam niezależny już od pierwowzoru żywot [...].

Omówione tu typy biblizmów, tzn. biblizmy onomastyczne, leksykalno-frazeologiczne i pojęciowe nie ukazują zapewne wszystkich możliwych typów oddziaływań na język polski. Oczekiwać można takich wpływów w zakresie stylu i składni (Długosz-Kurczabowa 1994: 27–28, 47).

Krystyna Długosz-Kurczabowa (2008)

biblizmy (XX w.) `wyrazy i wyrażenia przejęte z Biblii, np. *vade mecum, quo vadis?, zakazany owoc, listek figowy, piętno Kaina, syn marnotrawny, nocny Marek, palec Boży, trąba jerychońska, kamień obrazu, kielich goryczy, moce ciemności*` (Długosz-Kurczabowa 2008: 47).

Bogusław Dunaj (red.)

Biblizm – wyraz lub stały związek wyrazowy (frazeologizm), pochodzący z Biblii lub powstały pod wpływem jej treści (Dunaj 2000: 55).

Michał Głowiński, Teresa Kostkiewiczowa, Aleksandra Okopień-Sławińska, Janusz Sławiński

Biblizmy – „nazwy, całości frazeologiczne, metafory, zbitki obrazów lub pojęć, pochodzące z Biblii, używane powszechnie w różnych dziedzinach praktyki językowej, m.in. w literaturze, często bez wyraźnej świadomości ich pochodzenia; np. zakazany owoc (*Księga Rodzaju* 3, 3), grzechy młodości (*Księga Hioba* 13, 26), kamień obrazu (*Księga Izajasza* 8, 14), kielich goryczy (*Ewangelia wg św. Mateusza* 26, 39). W odpowiednim zagęszczeniu i wsparte innymi sygnałami nawiązań do tekstu Biblii, bywają wykorzystywane jako element stylizacji biblijnej (Głowiński i in. 1998: 66).

Jan Godyń (1995)

Pod pojęciem biblizmów w języku polskim rozumiemy wyrazy oraz utrwalone, stałe związki wyrazowe, które pochodzą z języka polskich przekładów Biblii lub powstały pod wpływem treści Biblii. [...] W różnych odmianach współczesnej polszczyzny ogólnej, nazywanej potocznie językiem literackim, używamy określeń wywodzących się z Biblii dla nazwania postaw ludzkich i stosunków między ludźmi, stosunków społecznych, a nawet politycznych, wartości etycznych i moralnych, prawd życiowych i ogólnych, a wreszcie całego bogactwa różnorodnych zdarzeń i sytuacji międzyludzkich (Godyń 1995: 7–8).

Jan Godyń (1999)

Zatarcie związku danego wyrazu lub konstrukcji językowej z ich pierwotną formą i znaczeniem w wyniku długotrwałego i częstego ich użycia poza pierwotnym kontekstem nazywa się w nauce o języku procesem leksykalizacji. [...] Takie składniki słownictwa współczesnego języka polskiego, jak wyrazy oraz wyrażenia, zwroty i frazy (czyli związki frazeologiczne, frazeologizmy) pochodzące z języka polskich przekładów Biblii zaczęto nazywać ze względu na źródło ich pochodzenia biblizmami języka polskiego (Godyń 1999: 45).

Stanisław Koziara

Ilościowy i jakościowy zbiór tych elementów, które złożą się na rejestr inwariantnych cech stylistycznych polszczyzny biblijnej, nie jest zapewne sprawą bezdyskusyjną. Przy zachowaniu pewnych kwestii spornych można jednak dziś pokusić się o wskazanie z filologicznego punktu widzenia trzech „nośnych” stylistycznie obszarów, skupiających jednostki, konstrukcje i figury symboliczne-obrazowe o czytelnych związkach z kanonem ksiąg biblijnych, dla których dość powszechnie przyjęło się używanie ogólnego pojęcia *biblizmy* (Koziara 2009: 23).

Jadwiga Puzynina

[Biblizmy] wyrazy pod względem stylistycznym (nie znaczeniowym) charakterystyczne dla tekstów biblijnych (Puzynina 1955: 212, przypis 18).

Lech Stachowiak

Za dominujący uznać należy w *Biblii* styl **hieratyczny** – uroczysty, pełen namaszczenia styl kapł.[ański], częściowo archaizujący, wyrażający treści mówiące przede wszystkim o Bogu; [...] efekty hieratyczności uzyskiwane są m.in. przez specyficzny szyk wyrazów (przestawny szyk przydawki przymiotnikowej i zaimkowej), składnię (przewaga zdań współrzędnie złożonych), rozpoczęcie zdań spójnikami itd. (Stachowiak 1985: 493).

Wykaz skrótów

SJPSz – Szymczak M. (red.), 1978, *Słownik języka polskiego*, t. 1–3, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

USJP – Dubisz S. (red.), 2003, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1–4, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Literatura

Bajerowa I., 1988, *Kilka problemów stylistyczno-leksykalnych współczesnego polskiego języka religijnego*, w: M. Karpluk, J. Sambor (red.), *O języku religijnym. Zagadnienia wybrane*, Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.

Bąba S., 1992, *Z życia wybranych zwrotów biblijnych we współczesnej polszczyźnie*, w: M. Kamińska, E. Małek (red.), *Biblia a kultura Europy*, t. 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

Brajerski T., 1985, *Biblijne słownictwo i frazeologia*, w: F. Gryglewicz, R. Łukaszyk, Z. Sułowski (red.), *Encyklopedia katolicka*, t. 2, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.

Buttler D., Kurkowska H., Satkiewicz H., 1982–1986, *Kultura języka polskiego*, t. 1: *Zagadnienia poprawności gramatycznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, t. 2: *Zagadnienia poprawności leksykalnej (Słownictwo rodzime)*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

Chlebda W., 1998, *Biblizmy języka rosyjskiego. Koncepcja opisu leksykograficznego*, w: R. Łużny, D. Piwowarska (red.), *Biblia w literaturze i folklorze narodów słowiańskich*, Wydawnictwo Universitas, Kraków.

Chlebda W., 1992, *Ostatnia wieczerza i la russe*, w: M. Kamińska, E. Małek (red.), *Biblia a kultura Europy*, t. 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

Chlebda W., 1999, *Dzisiejszy język polski a biblizmy (Glosa leksykograficzna)*, w: Z. Adamek, S. Koziała (red.), *Od Biblii Wujka do współczesnego języka religijnego*, Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej, Tarnów.

Długosz-Kurczabowa K., 1994, *Biblizmy w języku staropolskim*, „Napis”, seria I.

Długosz-Kurczabowa K., 2008, *Słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.

Dubisz S. (red.), 2003, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1–4, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

- Dunaj B. (red.), 2000, *Słownik współczesnego języka polskiego*, Wydawnictwo Wilga, Warszawa.
- Głowiński M., Kostkiewiczowa T., Okopień-Sławińska A., Sławiński J., 1998, *Słownik terminów literackich*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Godyń J., 1995, *Od Adama i Ewy zaczynać. Mały słownik biblizmów języka polskiego*, Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, Kraków.
- Godyń J., 1999, *Kilka uwag o biblizmach w języku polskim, świadomości językowej i Biblii ks. Jakuba Wujka*, w: Z. Adamek, S. Koziara (red.), *Od Biblii Wujka do współczesnego języka religijnego*, Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej, Tarnów.
- Jezierska E.J., 2009, *Status i wyznaczniki stylu biblijnego*, w: S. Koziara, W. Przyczyna (red.), *Polszczyzna biblijna. Między tradycją a współczesnością*, t. 1, Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej, Tarnów.
- Kamińska M., Cybulski M., Kowalska D., 2000, *Słownik polsko-łaciński do średnio-wiecznych psalterzy polskich. Wyrazy autosemantyczne*, Archidiecezjalne Wydawnictwo Łódzkie, Łódź.
- Kozaryn D., 1995, *Szesnastowieczne biblizmy leksykalne (Kilka uwag ogólnych)*, „Studia Językoznawcze. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny”, t. 2, Szczecin.
- Koziara S., 2009, *Polszczyzna biblijna w poszukiwaniu wzorca stylowego. Doświadczenia i współczesność*, w: S. Koziara, W. Przyczyna (red.), *Polszczyzna biblijna. Między tradycją a współczesnością*, t. 1, Wydawnictwo Diecezji Tarnowskiej, Tarnów.
- Koziara S., 2009, *Frazeologia biblijna w języku polskim*, Oficyna Wydawnicza LEKSEM, Łask.
- Koziara S., 2009, *Tradycyjne biblizmy a nowe polskie przekłady Pisma Świętego (ujęcie filologiczno-normatywne)*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków.
- Lisowski T., 2010, *Sola Scriptura. Leksyka Nowego Testamentu Biblii gdańskiej (1632) na tle porównawczym. Ujęcie kwantytatywno-dystrybucyjne*, Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Lisowski T., Migdał J., 2001, *Leksykalne osobliwości szesnastowiecznych przekładów Biblii w świetle tłumaczeń Jakuba Wujka*, w: A. Ceglińska, Z. Staszewska (red.), *Idee chrześcijańskie w życiu Europejczyka*, t. 1, Łódzkie Wydawnictwo Archidiecezjalne, Łódź.
- Lisowski T., Migdał J., 2002, *Uwagi o słownictwie protestanckich przekładów Biblii. Osobliwości leksykalne Biblii brzeskiej a Biblia gdańska*, „Studia Językoznawcze. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny”, t. 1, Szczecin.
- Migdał J., 2006, *Zapożyczenia wśród osobliwych szesnastowiecznych rzeczowników biblijnych*, „Studia Językoznawcze. Synchroniczne i diachroniczne aspekty badań polszczyzny”, t. 5, Szczecin.
- Ostański P., 2002, *Bibliografia biblistyki polskiej 1945–1999*, t. 1–2, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza. Wydział Teologiczny, Poznań.

- Puzynina J., 1955, *Ze słownictwa Psalterza Dawidowa przekładania Jana Kochanowskiego*, „Poradnik Językowy”, z. 6.
- Sobczykowa J., 2001, *Myśl o języku w komentarzu biblijnym ks. Jakuba Wujka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice.
- Stachowiak L., 1985, *Biblijny styl*, w: F. Gryglewski, R. Łukaszyk, Z. Sułowski (red.) *Encyklopedia katolicka*, t. 2, Lublin.
- Szymczak M. (red.), 1988–1989, *Słownik języka polskiego*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, t. 1–3, Warszawa.

Summary

Danuta Bieńkowska, Elżbieta Umińska-Tytoń

Consideration of the lexeme biblism

The aim of the article is to show, in which meaning variants the lexeme *biblism* functions in philological-linguistic research papers and to what extent its definitional value is stabilized.

Słowa kluczowe: biblizm, język religijny, znaczenia wyrazu

Key words: biblism, religious language, meaning of the word